

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3 (5 қаз)

Қ

ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған.

Кітап ҚР БҒМ ҒК гранттық қаржыландыруы аясында жүзеге асырылған ғылыми-зерттеу жобасы нәтижелері бойынша дайындалған (мемтіркеу №0115PK01688)

Редакциялық алқа:

Қалижанов У.Қ. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Қирабаев С.С. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Елеуқенов Ш.Р. – филол.ғ.д., Орда Г.Ж. – филол.ғ.д. (жауапты редактор), Қалиева А.Қ. – филол.ғ.к.,

Жауапты шығарушы:

Құдайбергенов Н., гуманитарлық ғылымдар магистрі

Пікір жазғандар:

Ісімақова А.С., филология ғылымдарының докторы, профессор.

Рахымжанов К., филология ғылымдарының кандидаты

Қ Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. – Алматы: “Print express”, 2017. – 510 б.

ISBN 978-601-80687-9-9

Ұжымдық монографияда тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетінің даму бағыттары зерттелген. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиеті туралы зерттеулер кейінгі жылдары жазылған шығармаларда қаламгерлердің негізінен тарихымызды түгендеуге бет бұруын танытса, шығармашылық портреттер бүгінгі ұлттық әдебиеттің аяқ алысын бағамдайды. Зерттеушілер қазіргі қазақ әдебиетінің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық жетістіктерін жекелеген қаламгерлердің шығармалары арқылы саралаған.

Кітап әдебиеттанушы ғалымдар мен PhD докторанттарға, магистранттар мен жоғары оқу орындарының студенттеріне және ұлт әдебиеті мен тарихын білгісі келетін әдебиет сүйер қауымға арналған.

ISBN 978-601-80687-9-9

© М.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты
© «Print express» баспасы, 2017

АЛҒЫСӨЗ

Халық тарихындағы тағылымды оқиғалар қашанда өнер арқылы ұрпақтан ұрпаққа мұра болып қалады. Халық өмірінің белді кезеңдері, дәуір тудырған әлеуметтік, қоғамдық-саяси тартыстар, психологиялық шытырман ахуалдар көркем әдебиетке де негіз болатыны белгілі. Осы тұрғыдан келгенде, әдебиет ұлттық жадыны сақтау құралы ретінде аса маңызды қызмет атқарады.

Еліміздің тәуелсіздік алуы ұлттық әдеби өмір шежіресінде жаңа тарихи кезеңнің бастау алуына себеп болды. Қазіргі қазақ әдебиеті – көркем мазмұн мен пішін тұрғысында да, идеялық-концептуалдық тұрғыда да жаңарған, толысқан әдебиет. Ұлттық рухтың жаңғыруы әдеби әлемде игі өзгерістер мен құбылыстарға жол ашты. Егемендіктің жариялануы бұрынғы саяси идеологияның салдарынан бұрмаланған ұлт тарихын қайта зерделеуге, тарихтағы және жалпы руханияттағы (дін, тіл, мәдениет, әдебиет) ақтаңдақтардың орнын толтыруға мүмкіндік берді. Ұлттық әдебиеттің саясат құрсауынан (изоляциядан) босап, әлемдік әдеби кеңістікпен ықпалдастығы (интеграциясы) артуынан көркемдік даму арналарында әлемдік мегаүрдістердің әсер-ықпалы айқын аңғарыла бастады. Қазіргі таңда ұлттық сөз өнерінде дәстүрлі реализммен бірге өзге де модернистік, постмодернистік ағымдар мен құбылыстар қатар өмір сүре бастады. Бұл тұста заманауи әдебиеттің тақырыптық аясы айтарлықтай кеңейіп, бүгінгі қоғамның әлеуметтік проблемалары, жаңа заманның ұлт тыныс-тіршілігі алып келген жағымды-жағымсыз жаңалықтары және өзге сан салалы рухани-мәдени мәселелер қазіргі қазақ әдебиетінің өзекті тақырыптарына айналды. Олардың иерархиялық қатарынан елі мен жерін қорғаған халық қаһармандарын (хан, би, батыр т.б.), нарық пен демократия дәуірінің кері әсерінен қалыптасқан қоғам өкілдерін (қылмыскер, жезөкше, нашакор т.б.), тіпті мистикалық (елес, аруақ), діни-мифологиялық (періште, пайғамбар, Қыдыр т.б.) бейнелерді де кездестіруге болады. Бұл еңбекте заманауи әдеби үдерістегі осындай елеулі көркемдік өзгерістер мен жаңалықтардың орын алуы жан-жақты тұрғыдан ғылыми сараланып зерделенді. Қазіргі әдеби кейіпкерлер жүйесі де типологиялық тұрғыдан елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл тұста кеңестік идеология қалыптастырған жағымды, жағымсыз бейнелер

қатары жоғалып, кез келген кейіпкердің ет пен сүйектен жаралған пенде екенін қаламгерлер өз туындыларымен дәлелдеуге ден қойды. Сондықтан авторлар қауымы «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» атты ұжымдық монографияда соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиеттің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық табыстары мен кемшін деген тұстарын жекелеген туындылар негізінде ғылыми саралады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында алдағы уақытта атқарылатын мәселелерді санамалай келіп: «Алтыншыдан, ұлт мақтанышы біздің бұрынғы өткен батыр бабаларымыз, данагөй билеріміз бен жырауларымыз ғана болмауға тиіс. Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн. Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл – тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ. Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр», – деген болатын.

Осы пікірге сүйенетін болсақ, қазіргі қазақ әдебиетіне бір топ жас қаламгерлер келіп қосылды. Ұлттық әдебиет жаңа кейіпкерлермен толықты. Ал, ақын-жазушылардың шығармаларын насихаттау, оларды оқырманға таныстыру – әдебиеттанушы-ғалымдардың міндеті. Ұсынылып отырған монографияда қазіргі әдебиеттің жетістіктері жан-жақты сараланып, ұлттық әдебиеттің қол жеткізген табыстары бағамдалған. Осы тұрғыдан келгенде, бұл еңбек болашақта жүзеге асатын «Қазақстандағы 100 жаңа есім» атты жобаның алғашқы баспалдағы болмақ.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ поэзиясын жаңа биікке көтерген Қ.Мырзалиев, Т.Молдағалиев, Ф.Оңғарсынова, М.Шаханов, К.Ахметова, С.Жиенбаев, И.Оразбаев, Т.Медетбеков сияқты ақындардың қатарын бүгінде Г.Салықбаева, С.Нұржанов, Б.Үсенов, Б.Жақыпов, Т.Көпбаев, Ж.Әскербекқызы, Т.Досымов, О.Тұржанова тәрізді ақындар толықтырды. Өткен ғасырдың

сексенінші жылдары әдебиетке келген бұл буын өкілдері бүгінде ұлттық поэзияны жаңа белеске көтеруде.

1991 жылы Кеңестік империяның таратылуы, Қазақстанның тәуелсіздігінің жариялауы қоғамның барлық саласына, соның ішінде ұлттық әдебиетке де өзінің оң ықпалын тигізді. Елміздің егемендік алуы ел басына күн туған қиын-қыстау заманда туған жерден үдере көшіп, әртүрлі себептермен шекаралас жатқан елдерде мекендеп қалған қандастарымыздың Отанына оралуына мүмкіндік туғызды. Осы уақыт аралығында Елбасының жүргізген көші-қон саясаты жырақта жүрген бауырларымыздың туған жерге оралуына жол ашты. Соңғы жиырма жылдан астам уақыт аралығында Өзбекстан, Қарақалпақстан, Қырғызстан, Монғолия, Қытай Халық Республикасы тәрізді елдерден туған жерге келген миллионнан астам бауырларымыз қоғамның әр саласында қызмет етіп жатса, олардың бір парасы ұлттық әдебиет төңірегінде өнімді еңбек етіп келеді. Сондай қаламгерлер қатарында Жақсылық Самитұлы, Зейнолла Сәнік, Тұрсынхан Зекенұлы, Тұрсынәлі Рыскелдиев, Армиябек Сағындықұлы, Алмасбек Ахметбек, Нұрхан Сұлтанбайұлы, Құл-Керім Елемес, Ерболат Баят, Дәулетбек Байтұрсынұлы, Бақытбек Бәмішұлы, Дүкен Мәсімханұлы, Ғалым Қалибекұлы, Бекқожа Жылқыбек, Иманғазы Нұрахметұлы, Ләззат Игісін, Мұрат Шаймаран, Мағиза Құнапияқызы тәрізді ақын-жазушылардың есімі соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиет туралы сөз еткенде аталуға тиіс. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетіне қосылған бұл жаңа есімдер ұлттық әдебиетті мазмұны мен түрі жағынан байытып, әр жанрға өз үлестерін қосып келеді.

Қазақ әдебиеті соңғы ширек ғасырда біраз белестерді бағындырды. Бұл тұстағы әдебиеттің негізгі жетістігінің бірі – бүгінгі тәуелсіздігіміз үшін жанкешті ерлік жасаған тарихи тұлғалардың көркем бейнесінің жасалуы. Олардың бірсыпырасына түркі дәуірінен Қазан төңкерісіне дейінгі аралықтағы айтулы оқиғалар мен сол сәтте үлкен қайрат көрсеткен тарихи тұлғалар, өнер иелерінің өмір жолы негіз болса, енді бірпарасына кеңестік дәуірде өмір сүрген, XX ғасырдың зобалаңдарын басынан өткізіп, кеңестік дәуірде отаршылдықпен күрескен, елі үшін жанын пидә еткен абзал азаматтар өмірі арқау болды. Осылайша әдебиет жаңа тарихи оқиғалармен толықты. Ақын-жазушылар қазақтың

азаттығы жолында күрескен хандар, батырлар, бектер мен билер туралы шағын жанрдан бастап, кең құлашты эпикалық туындылар жазды.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасына белсенді араласып жүрген Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Жұмаділов, Т.Рыскелдиев, Ә.Сараев, Т.Тілеуханов, Т.Нұрмағамбетов, Ұ.Доспамбетов, Н.Дәутайұлы, Ә.Асқаров, С.Асылбек, Ж.Шаштайұлы, Р.Отарбаев, Қ.Түменбай, Н.Ақыш, М.Байғұт, К.Рахымжан, А.Кемелбаева, Ж.Қорғасбек, А.Алтай, Д.Амантай, Д.Рамазан тәрізді жазушылардың қатары Мәдина Омарова, Лира Қоныс, Мақсат Мәлік, Дархан Бейсенбек, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Әлібек Байбол, Алмас Нүсіп, Әсем Қоспағарова, Үміт Зұлхарова, Мирас Мұқашев, Айнұр Шамшейтова, Аягүл Мантаева, Бейбіт Сарыбай, Ерболат Әбікенұлы, Мәлік Отарбай, Мәди Алжанбай, Қанат Әбілқайыр, Қанат Тілеухан, Нұрлан Қабдай, Мерей Қосын сынды жас жазушылармен толысты. Осылайша ұлттық әдебиетке жаңа есімдер келіп қосылды.

Бұл жылдары қазақ драматургиясы да жаңа тақырыптармен, жаңа образдармен толығып, театр сахналарынан ұлттық қаһармандар орын алды. Ә.Кекілбаев, Ш.Құсайынов, М.Байсеркенов, И.Оразбаев, Д.Исабеков, С.Жүнісов, И.Сапарбай, Р.Отарбаев, С.Тұрғынбек, Ә.Тарази, С.Балғабаев, С.Асылбекұлы, Р.Мұқанова, Н.Ораз, Д.Рамазан тәрізді драматургтер сақ патшайымы Тұмар, Бейбарыс сұлтан, Шыңғыс хан, Абылай хан, Махамбет, Кенесары тәрізді қазақ тарихынан үлкен орын алатын тарихи тұлғалардың, Ш.Құдайбердіұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабайұлы, М.Шоқай, Т.Жүргенов сынды алаш арыстарының жарқын бейнесін жасады. Ұлттық драматургия XX ғасырдың жиыrmасыншы жылдарындағы жаппай ашаршылық, отызыншы жылдардағы жаппай қудалау, Алжирдегі аналар, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тыл өмірі, Семей полигоны, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі тәрізді тың тақырыптармен толықты. Драматургтер бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғамдағы махаббат, мәдениет пен өнер, өнер қайраткерлері, ұрылар мен нашақорлар өмірі арқылы ХХІ ғасырдың өзекті мәселелеріне жан бітірді.

Тәуелсіздік дәуір әдебиетіне тән негізгі көркемдік үрдістерді зерттеуде қазіргі қазақ әдебиетінің идеялық-эстетикалық

бағдарын, дәуірлік сипаттағы көркемдік концепцияларын айқындау мақсатында қазіргі ұлттық әдебиеттің дамуына елеулі үлес қосып жүрген ақын-жазушылардың шығармашылық портреті жасалды. Олардың қатарында Ш.Құмарова, Ш.Бейсенова, Б.Нұржеке, Р.Ниязбеков, Т.Нұрмағамбетов, С.Асылбеков, Д.Әшімханұлы, Қ.Түменбай, Қ.Жиенбай, Р.Отарбаев, Қ.Бегманов, Н.Ораз, С.Досжанова, Б.Жақып, С.Нұржан, Т.Көпбаев, М.Шаймаран, Ж.Әскербекқызы, Д.Рамазан, М.Райымбекұлы тәрізді қаламгерлерді атауға негіз бар.

Тәуелсіздік тұсындағы әдебиет 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кешенді еңбектің 10-томында, «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті» (2001-2011 жж.), «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар» атты М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындаған ұжымдық еңбектерде біршама зерттелді. Бұл еңбекте бұған дейін арнайы зерттеу нысанына алынбаған қаламгерлер мен жекелеген шығармаларға баса назар аударылғандығын ескертеміз.

Зерттеуде бүгінгі әдебиеттегі реалистік, фантастикалық, діни мистикалық мазмұндағы туындылардың көркемдік-эстетикалық, танымдық, тағылымдық маңызына баға беруде тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиетінің кейіпкерлер типологиясы ғылыми сараланып, тұлға концепциясы жан-жақты қарастырылды. Сондықтан мемлекеттік «Мәдени мұра», «Халық – тарих толқынында», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламаларының талаптарына жауап беретін ұжымдық монографияны жоғары оқу орындарында қолдануға негіз бар.

Ұжымдық монографияны жазуға тәуелсіздік тұсындағы әдебиетті зерттеп жүрген белгілі әдебиеттанушы ғалым, ҚР ҰҒА академигі С.Қирабаев («Шәрбану Бейсенова»), филология ғылымдарының докторы Г.Орда («Алғысөз», «Қазіргі қазақ лирикасы», «Поэмадағы дәстүр ұласуы», «Прозадағы көркемдік ізденістер», «Бүгінгі драматургия», «Шәрбану Құмарова», «Бексұлтан Нұржеке», «Рафаэль Ниязбеков», «Тынымбай Нұрмағамбетов», «Серік Асылбеков», «Дидахмет Әшімханұлы», «Қуандық Түменбай», «Қуаныш Жиенбай», «Темірғали Көпбаев», «Маралтай Райымбекұлы»), филология ғылымдарының докторы Н.Ақыш («Нағашыбек Қапалбекұлы»), филология ғылымдарының кандидаты **Ж.Мәмбетов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Тынымбай**

Нұрмағамбетов», «Бауыржан Жақып», «Светқали Нұржан», «Мұрат Шаймаран», «Жанат Әскербекқызы»), филология ғылымдарының кандидаты А.Қалиева («Думан Рамазан»), филология ғылымдарының кандидаты Е.Қаныкей («Прозадағы көркемдік ізденістер») және М.Тәшімова («Бүгінгі драматургия»), Ж.Сәрсенбаева («Поэмадағы дәстүр ұласуы»), Н.Құдайбергенов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Бексұлтан Нұржеке», «Қасымхан Бегманов»), А.Ахметова («Прозадағы көркемдік ізденістер»), Е.Қуатбекұлы («Бақытбек Бәмішұлы»), А.Жұматаева («Рахымжан Отарбаев») тәрізді жас зерттеушілер қатысты.

***Гүлжанан ОРДА, филология ғылымдарының докторы,
қауымдастырылған профессор***

ТЫНЫМБАЙ НҰРМАҒАНБЕТОВ

(1945 жылы туған)

Жазушы Тынымбай Нұрмағанбетов 1945 жылы 10 маусымда Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданында өмірге келген. «Жазушы» баспасында редактор, Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясының сценарийлік коллегиясында қызмет атқарған. Алғашқы әңгімелер жинағы 1971 жылы «Қауын иісі» деген атпен шықты. Содан бері бірқатар туындылары жарық көрді. Біраз туындысы орыс тіліне аударылып, жеке кітап болып басылды. «Қош бол, ата», «Қарлығаштың ұясы» повестері Қазақ КСР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитеті, Қазақстан ЛКЖО Орталық Комитеті, Қазақстан Жазушылар Одағы, «Жалын» альманахы бірлесіп өткізген жабық конкурста жүлде алған. Орыс тілінде шыққан «Қауын иісі» кітабы үшін Бүкілодақтық М.Горький атындағы конкурстың дипломына ие болды (1981). Халықаралық Қазақ ПЕН клубы сыйлығын алған (2000). «Құрмет» орденінің иегері (2006). «Табалдырығыңа табын», «Жоғалған көл», «Кемпірлер үкімі» пьесаларының, «Тырнарлар ұшып барады» телефильмі сценарийінің авторы. «Қош бол, ата», (1972), «Қарлығаштың ұясы» (1975), «Ата қоныс» (1980), «Дарияның арғы беті» (1981), «Ата қоныс» (орыс тілінде) (1984), «Бәйтеректер» (1986), «Туған ауыл түтіні» (1989), «Балалық шақтың әндері» (1994), «Айқай» (2000) «Ауғандық құстар» (2009) т.б. прозалық жинақтары жарық көрген.

Т.Нұрмағанбетов «Ата қоныс» («Туған ауыл түтіні», 1989) әңгімесінде атақонысқа деген ыстық махаббаттың адамда ғана емес, малдарда да болатынын тартымды суреттейді. Талтоғаннан көшкеніне он жыл болса да, Аймүйіз солай қарай бошалағанын қояр емес. Төрт жыл бұрын Мұқан оны іздеп әуре болмай Шашубай көршісіне алдыртып еді. Енді міне, өзі іздеп шықты. Ал Мұқан болса, жас тоқалдың дегенін істеп, аудан орталығына келгелі бірде-бір рет ата қонысқа ат басын бұрмапты. Аймүйіз болмаса бұл да келмес еді. Бірақ Мұқан ескі жұртқа келгенде өткеннің бәрін кешегідей көз алдынан өткізді. Етікші Шашубай мен бір ауылға жетерлік отынды жалғыз жинайтын Бидайгүл кемпірдің қоралары оларды еріксіз еске түсірсе, өз ошағы

Дәнекерін жаңа жоғалтқандай әсер етті. Мұқанның шынымен-ақ осыларды ұмытқаны ма?

Құрдасын көрген Шынаргүл өз құрбысы Дәнекерді, жастық шақтарын ғана еске алған жоқ, ат ізін салмай кеткеніне өкпесін де айтып жатты. Әсіресе, оған қатты батқаны – Қайыпбегінің құрдасы Белжігіттің осы ауылға директор болып келгенде кірмей кеткені. Сонда Шынаргүлдің соямын деп алдырған қойы да, жастығын есіне түсірейін деп істеген күймесі де атаған иесіне жетпей қалды-ау. Шынаргүлдің Дәнекердің көзін көрген Аймүйіздің бұзауына нөқта есіп беруі, ата қоныстан алып келген өрікті бал татиды деп тамсануы – бәрі де сол бір өткен шаққа деген ыстық сағыныштың белгісі.

Автор өз идеясын кейіпкер монологімен берген: «Он жыл. Ал мен сені ұрмақпын! Біздер қандай опасызбыз. Аймүйіз, кешіре гөр... Бізді құдайтағала дүниедегі ең мықты, сонымен бірге ең осал мақұлық етіп жаратыпты».

Балаларына әкелген өріктің шашылып қалғаны аздай, Торғын олардың біразын езіп кетті. Кеше ғана осы өрікті Шынаргүл бал татиды деп тамсанғанына таңдана қараған Мұқан езілген өрікті көргенде өзінің де ет-бауыры езіліп бара жатқандай болуы – ата қоныс, туған жерге деген ыстық сезімінің көрінісі. Жол-жөнекей ойға батқан Мұқанның аузына салған өрігі де бал татып тұр еді. Автор сары өрікті сағыныштың символы етіп алған.

С.Мұратбековтің Аяны тәрізді ерте есейген ұрпақты Т.Нұрмағамбетовтің «Он төрт жасар жігітінен» көреміз. Мұндағы майдандағы ағасын мақтан етіп жүрген Саян одан қара қағаз келгенде ол да Аян секілді елге көз жасын көрсетпей ауыл сыртында кешке дейін жыласа, автор сол бір жігерлі де қайсар балалардың мінез ерекшелігіне ерекше көңіл бөледі. Саянның соғысқа барам деп сұрануы, «сөз жоқ, мен оларды жеңіп барып ауылға келемін» деген сенім мен шешімі – кейіпкер бейнесін толықтырар штрихтар. Ал, Қияс – әкесі майданға кеткен соң ауру ана, іні-қарындас, бір отбасының арқа сүйері болғандығын сезініп ерте есейген ұрпақ өкілі.

Т.Нұрмағамбетовтің «Мінездері» («Туған ауыл түтіні», 1989) – циклді әңгіме. Бірінші бөлімінде («Жүрек жылуы») қаладағы балаларына көмектесуге барған Қамқа кемпір қыстыгүні көк мұзда тайып жығылып, аяғын сындырып алады да, содан ауылға

қайтады. Автор шал мен кемпірдің бір-біріне деген сезімдерін олардың ісі, диалог, монологтарымен әдемі жеткізген. Қаракөңнің жанына батқаны – оразаның кезінде сәресіні жалғыз ішуі. Кемпірімен шүйіркелесіп отырып ішпеген шай қайдан бойына дарысын. Әсіресе, Сағаділланың машинасын көргенде қойын тастай салып үйге асығуы да кемпіріне деген сағыныштың көрінісі. Ал, Қамқа кемпір аяғы жазылған соң Сағиділланыкіне бармақ ойы бар. Автор қартайған шағында үлкен кісілердің екі жақты болуы мүмкін емес екенін шынайы көрсете білген.

«Жалғыз шартак» атты бөлімде Қаратемірдің зейнетке шыққан соң қол қусырып отыра алмай қауын егуі арқау болған. Оған баласы Нағиділланың басына жетсе, аяғына жетпейтін, тойып бір жеуге жарамайтын қауыны себеп болды.

Атасының қауынына ұрлыққа түскен Жарқынбек пен Қарқынбекті көргенде: «Ой, сендер-р. Күшіктер-ау, қайдан жүрсіңдер!» – деген шалдың немерелерін «күшік» деп сөйлеуі де қазақы мінездің көрінісі.

Қаладағы баласы немерелерімен келіп қауын жесін десе, олар Қырымға демалысқа кететін болған, мол салған қауынды қақ тіліп те игере алмасын білген ол сиыр бағатын Бұхарбек деген жігітке тоғыз тартады. Әміркен, батсайы, ақ шыртылдақ, ала торлама, сулы басыбалдылардан таңдап жүріп екі тоғыз жіберсе, ол көргенсіз ондай рәсімнен бейхабар болып шығады. «Ау, мен тоғызды жоқтығымнан тартыппын ба? Ата-бабамның, диқаншылықтың салты. Бәлі-і. Мен жаңылған екем. Бәсе-ау-а...» – деп күйінуінен, салт-дәстүрден жұрдай болып, ескінің бәрін ұмытып бара жатқан жастарды көреміз.

«Бәсе-ау, бұл жер неге азсын. Бұл қара жер азбас та, тозбас та» деп түйген шал жетпістен асқан шағында жасаған мына тірлігін түсінбеген өз балаларына, ағайын-жұртына ренжулі. Олардың «баяғыдай қауын қайдан болсын, жер азған, тозған» деген сылтауын Қаратемірдің ағып-төгілген қауыны «жалқау қырсыздар-ай» деп әшкерелеп жатқандай.

Әңгіменің үшінші бөлімі «Базаршылар» деп аталады. Қара темір мен кемпірі ағып-төгілген қауынды жеп игере алмасын білген соң, ата-бабасы кәсіп етпеген базарға алып шығады. Нағиділдасы анау – апарып бермесең, хабар алып, көмектесуді білмейтін жалқау. Қаладағы Сағиділлә бала-шағасымен келер деп

жолға қарап жүрсе, ол Қырымға демалуға кетпек. Осыдан кейін кемпір мен шал қауынды Жаңақорғанның базарына алып шығады. Өмірі жасамаған кәсібі болған соң қалай көзін тапсын. Біразын елге үлестірсе, жартысын Жантас деген алаяқ көмектескен болып, жымқырып ол кетті. Бірақ, шал мен кемпір балаларына базарлық алғанына риза. Автор қарапайым жандардан «саудагерлер» шықпайтынын көрсектен.

Осы тақырыпты толықтыра түсетін тағы бір шығарма – Т.Нұрмағамбетовтің «Бөрібайдың тұмағын ит алып қашқан қыс» әңгімесі. Ауыл ақсақалдары Алданбек пен Нұрқабылдың бейнесі де өзімізге таныс қарияларды бір қырынан толықтырғандай. Құжатына 1931 жылы туған деп жазылған Әлмәмбет өзінің қай жылы туғанын ауылдың үлкен кісілерінен білмек болып, қой сойып оларды қонаққа шақырады. Олардан да жорамалдан басқа ештеңе біле алмай дал болады.

Алданбек пен Нұрқабыл «Бөрібайдың тұмағын ит алып қашқан қыстан» басқа ештеңе айта алмады. Жастық шақтың елесіндей болып қалған қыс оларды сол бір шаққа жетелей берді. Құжатқа дейін жыл санай білген қазақ қарияларының арамызда қалмағанына қынжыласың. Үлкен кісілер ертеректе ондай жайттарды қой жылы, сиыр жылы деп-ақ дөп басатын. Бұл ауылда жастарға жөн сілтер қариялардың шынымен-ақ қалмағаны да. Автор ауыл психологиясын зілсіз күлкімен ашқан.

Т.Нұрмағамбетовтің «Қорашылар» әңгімесінен қорашылардың шалағай ісін көрсек, «Сушыдан» «шаш ал десе бас алатын» шенеуніктерді көреміз. Ал, сушылар жарысындағы әділетсіздік – қай уақытта да кездесетін өмір шындығы. Адам баласының мансап қуып азғындағанын, жан құмарлығын тән құмарлығына айырбастағанын Т.Нұрмағамбетовтің «Әлі шалдың қыздары» әңгімесінен кездестіреміз.

XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап қазақ прозасы өзінің тақырыптық аясын кеңейтті, идеялық мақсаттарын түбірімен өзгертті. Әдебиетке жетпіс жыл үстемдік етіп келген социалистік реализм әдісі келмекке кетті. Бұрын талай қаламгерлеріміз айта алмаған, айтамын деп талайлары соның жазасын тартқан тақырыптарға еркін жазуға жол ашылды. «...бодандық жағдайында көп шындықтың қозғаусыз қалғаны да белгілі» болатын [1, 99]. Бұрын кеңес өкіметі жүргізген саяси

үлкен оқиғалардың тек жақсы, жағымды жақтары ғана айтылып, бір жақты баға беріліп келсе, енді ол оқиғалар мен құбылыстардың көпшілік біле бермейтін екінші қыры, коммунистік билік халықтан жасырған шынайы сипаттары реалистікпен суреттеле бастады.

Патшалық Ресей мен Кеңес өкіметінің бодандық құрсауынан босаған қазақ әдебиеті тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары бірден даңғыл жолға түсіп, нақты өз позициясын анықтап алды десек артық болар. Алғашында қай бағытта жазып, нені насихаттау керек дегендей аңтарылып қалған өтпелі кезеңнің болғанын жадымыздан шығармағанымыз абзал. Әсіресе, проза саласында қалам тартып жүрген авторларымыз Жазушылар одағы тарап, өздерін далада қалғандай сезініп, кейбірінің тіпті қаламнан суып кеткендері де болды. Бұрын тек тапсырысқа, белгіленген бағыт-бағдар мен бір ғана әдіспен жазуға үйренген кейбір қаламгерлер жаңа дәуірді тосырқап, ескі заманға сағынышпен қарайтын болды десек, ешкім де ол ойымызды теріске шығара алмас. Нарықтық жүйеге негізделген жаңа өкімет оларға жағдай жасап, жол сілтейтіндей халде емес еді. Сондықтан да әркім білгенін жазды, әркім өзіне ұнаған тақырыпқа қалам тартты. Бұл жалпы дүние жүзіндегі барлық елдерге тән құбылыс болатын. Бірақ бізге бәрі де тосын дүние сықылды болып көрінді.

Тарихтағы ақиқат шындықтың астарын ашып, барынша көркем суреттеген шығармалар тек қана тәуелсіздік алған соң ғана пайда болды деуге болмайды. XX ғасырдың сексен бесінші жылы басталған қайта құру саясатының желеуімен талай шығармалардың жазылып, кеңес өкіметінің құйтырқы саясаты сол кезден бастап-ақ әшкерелене бастағанын әлі ешкім ұмыта қойған жоқ. Бұрын аттарын атауға тыйым салынып келген алаш арыстарының көпшілігінің шығармалар жинағы Кеңес өкіметі құламай тұрып-ақ жарық көрген болатын.

Жетпіс жыл өз өктемдігін жүргізіп келген коммунистік жүйе келмесе кетті. Қазақ елі өз тәуелсіздігін жариялады. Соған сай өз идеологиясын қалыптастыруға кірісті. Бірақ аталған жиырма жылдың ішінде ұлттық идеология нені мұрат тұтады, нені мансұқтайды деген мәселеге біздің зиялы қауым өкілдері де, жекелеген саяси тұлғалар да, билік өкілдері де нақты өз ұстанымдарын білдіре алмады. Сондықтан да осы уақытқа дейін қоғамдық ғылымдар қай бағытта дамитынын анықтай алмай әрі-

сәрі күй кешіп келгенін жасыра алмаймыз. Бұл көркем әдебиетке де әсер етті. Біздің прозада егер зер сала қарайтын болсаңыз, әлі күнге шейін ұлттың мерейін көтеріп, жігерін жанитын шығармаларды сирек кездестіреміз. Замана шындығын танытуда оны мадақтаудан гөрі, қоғамның көлеңкелі тұстарын сынау, жерсіз қалған шаруа мен жұмыссыз қалған адамдардың ауыр тіршілігін суреттеу, күнкөрістің құлы болып кеткен азғындаған адамдардың өмірін арқау еткен шығармалардың көп жазылып жатқаны жасырын емес.

Көптеген қаламгерлеріміздің көтерген тақырыптары негізінен елдің тәуелсіздік алып, енді-енді аяғынан тұра бастаған кезіне сәйкес келеді. Сол өлірара кезеңдегі қиыншылықтар, адамдар арасындағы бұрыннан қалыптасқан рухани қатынастардың бұзылып, барлық мақсат дүние табуға, ақшаға, нарықтық қатынастарға бейімделу жолындағы өзгерістердің сырын ашуға бағытталғанын аңғарамыз.

Тынымбай Нұрмағамбетовтің «Мешкей» романы сол аласапыран уақыттағы адамдар бойындағы ашкөздік, дүниеге тойымсыздық, болашағына сенбеген үмітсіздік мәселелерін сөз етеді. Шығарма фабуласын қысқаша баяндай кетер болсақ, ауылдан он баласын ертіп қалаға көшіп келген Алыпхан пәтерден пәтерге көшіп жүріп, ақыры қуықтай екі бөлмелі жертөлеге де қол жеткізеді. Әртүрлі жұмыстың басын бір шалып жүріп тапқан табысы ішіп-жеулеріне де жетпей жүрген ерлі зайыпты Алыпхан мен Бифатыманың алдарына қойған нақты мақсаттары да жоқ. Тойып тамақ ішу арман болып жүрген үйдің қожайыны Алыпхан шынашақтай болған түріне қарамай, тамаққа тоймайтын мешкей. Ашқарақтығы сондай, балаларының аузынан жырып ұрлап жеуден де тайынбайды. Уақыт өте келе бір баласы рәкеттікпен айналысып, соңынан фирма ашып, алаяқтықпен аяқ астынан байып кетеді. Жоқшылықтан ыңыршықтары айналған бейшара отбасы не ішем, не жеймін демейтін байлыққа белшесінен батып шыға келеді. Алыпхан да тойғанша тамақ ішіп, аз уақытта семіріп, домаланған тұлыпқа айналады. Ақыры баласының құдалығына барғанда обырлықпен қомағайлана жеген тамақтан жарылып өледі. Бұл – автордың идеялық шешімі. Алыпхан – сатиралық астары терең символдық образ. Романдағы бас қаһарманның бейнесінен өз

халқының аузынан жырып, жымқырып жеуді ар санамайтын билік басындағы тоғышар жемқорлардың бейнесін айқын танимыз.

Алыпхан – өз атына заты қарама-қайшы кішкентай адам. Жазушы сомдаған образдың мінезінен де қарапайым адамға тән бала-шағасына, ағайын туыс пен жолдас-жораға деген адамгершілік, ар-намыс, махаббат, қайырымдылық деген ізгі қасиеттерді кездестіре алмайсыз. Романды оқығанда оған күле қарағанымызбен істеген әрекеттерінен жаның түршігіп, әрдайым жиреніп отырамыз. Оның сыйласатын бірде-бір адамының болмауы, туған-туыстарының артынан іздеп келмеуінің өзі кейіпкеріміздің қандай адам екенінен хабар берсе керек. Қара басы мен құлқынының ғана құлы болған Алыпханның мінезі романдағы мына бір эпизодта реалистікпен бейнеленген. «Төленбеген мың сом әлі тұр. Оны да ойлап, кейде сыбырласып, кейде күңкілдесіп, араларында аз-кем жүз шайысу да шығып қалып жүрген кезде әлгі мың болғыр көршілерінің ойда жоқта қайтыс бола қалғаны. Сонда өзге көршілер жылап қайғырып жүргенде, бұл екеуінің қуанғанын көрсең... Қуаныш деген де өзгенің басындағы қайғысына қарамайтын арсыз нәрсе екен-ау, марқұмның денесін шығарғанда, жерлегенде өзгелер ах ұрып күрсініп, жылап-сықтағанда бұл екеуінің қуаныштан көздері оттай жанып жүрді. Қарқылдап күлкілері келді... Жарқылдап сөйлегілері келді», – деп суреттейді [2, 10]. Бұл үзіндіден тек Алыпхан ғана емес, оның Құдай қосқан қосағы Бифатыманың да өзіне сай әйел екенін танығандай боламыз. Алыпхан туғаннан солай бола қалған жоқ, жазушының айтпағы замана қиындығы, қоғамдағы берекесіздік Алыпхан сияқтыларды туғызды. Олар үшін қарын тоқтығынан артық мақсат та, мұрат та жоқ. Нарықтың жаңа орнығып жатқан өтпелі кезеңі сондай опасыздардың, тек күні үшін неге де болса арланбай бара алатындардың өмір сүруіне ыңғайлы келетінін айтқысы келген сықылды. Алыпхандар үшін достың, жолдастың, туыстың қайғысы деген ұғым жоқ, оларға тек өздерінің жағдайы жақсы болса болғаны, қалған адамдар күл болмаса, бұл болсын. Оның бойынан ұлттық намыс, имандылық, адамгершілік деген қасиеттерді көре алмайсыз. Оның құрбандыққа мал әкеліп, оны құрбан айт намазынан екі-үш күн бұрын сойып тастауынан да сондай дөкірлікті, кешелікті, ештеңенің байыбына бара бермейтін тоғышарлықты аңғарамыз. Рухани жағынан жұтандаған

Алыпхандар қазір де арамызда жүр. Ондайлар баршылық және бола да бермек. Оларды күнделікте өмірде көріп те, біліп те жүрміз. Сондықтан да Алыпхан образы – жинақталған типтік образ.

Т.Нұрмағамбетовтің «Мешкей» романы жанрлық жағынан сатиралық романға жатады. Аталған шығармада жағымды іс-әрекетімен көрінетін кейіпкер жоқ десек те болады. Алыпхан араласатын адамдардың бәрінің де ішкі есептері бар, шетінен дүние жинауды басты мақсат тұтқан көрбілте пенделер. Оның құдасы да, құдасының құдасы мен құдасының ағасы да Алыпханға тек байлығы үшін ғана құрақ ұшып құрмет көрсетеді. Құдалықта Алыпханның сөзді неден бастарын білмей, ыңыранып әрең сөйлеп отыруының өзін олар бұрын үлкен лауазымды қызмет атқарғандығынан қалған әдет деп топшылайды. Оның шамадан тыс семірген сыртқы кейпі де, анау-мынау әңгімеге араласа бермейтін (әңгімеге араласа алмауы оның саутсыздығынан, ешнәрсенің парқын білмес топастығынан екенін олар әрине бірден сезе қоймайды) жасанды салмақтылығы да алғаш көрген адамдарға сондай ой қалдырары шүбәсіз. «Бәрі де кезінде аудандық мекемелер басшысы дәрежесінде қызмет істегендер екен... Тіпті отағасы жаңсақ естімесе ... бәрі бір ауданда, әлде көрші аудандарда қызмет жасағандар болды ма, немене... Әйтеуір бір жақсысы, олар Алыпханға «енді өзіңізді таныстырыңыз» дей алмады. Олай деуге аудандық мекеме басшылығы дәрежесінде ғана қызмет атқарған әлгі ұзынтұра, шикілсары, қара домалақтардың батылдары жетпеді. Жетпегені бұл кезде, соңғы қонақтың қабағы кезінде обкомның екінші хатшысы болған кісідей (біріншісі деп жіберуге де болар еді, шіркін...) шын мәнінде жауар күндей түнеріп отыр еді де, оның осылай отыруын әлгілер «бізді көзіне ілмеуі, менсінбеуі» деп ойлап еңселері түсіп қалғанды» [2, 91].

Жазушы тоғышарлықты тек қана Алыпханның отбасы арқылы ғана көрсетіп қоймайды, оны бұрын ел басқарған, сол халықтың мұңы мен зарын бір кісідей біледі деген адамдардың ой-өрістері мен көзқарастары арқылы да танытып өтеді. Мұны ғалым А.Ісімақованың М.Мағауин шығармашылығы туралы айта келіп: «Заманға көңілі толмау – шынайы суреткердің әр кездегі дерті екені айқын», - деген пікірімен толықтыра кетуімізге де болады [3,

336]. Балаларының қандай жолмен болса да тапқан дүниесіне тоқмейілсіген ақсақалдардың осынау қысқа үзіндіде келтірілген мінез ерекшеліктерінен олардың кім екендерін, ой-өрістерінің қай деңгейде екендігін анық аңғарғандай боламыз.

Шығарманың тілі жазушының бұрынғы шығармаларындағыдай төгіліп тұр деп айта алмас едік. Негізі аталған шығарма Т.Нұрмағамбетовтің сатира жанрына тілінің шорқақтау екенін аңғартады. Дей тұрғанмен де, нарықтық экономикаға өту кезеңіндегі ақиқат шындықты көркем жинақтап бейнелеуде талантты қаламгер өзге қаламдастарына қарағанда біршама жетістікке қол жеткізген. Біріншіден, бір қоғамдық формациядан екінші қоғамдық формацияға өту кезеңіндегі аласапыранда ешқандай себепсіз, ғайыптан тайып байып кеткен адамдардың арамызда көптеп кездесетінін жоққа шығара алмаймыз. Осы шығармасында жазушы аталған шындықты тап басып, шынайы суреттеп жеткізе алған.

Екіншіден, жазушы барлық мақсат дүние мен ақшаға ғана негізделген қоғамда адамгершілік пен рухани байлықтың екінші орынға ысырылып қалатынын да барынша сенімді дәлелдейді.

Үшіншіден, ең жексұрын әдет болып табылатын мешкейлік арқылы қоғамдағы жемқорлықты, тойымсыздықты сатира тілімен өлтіре сынайды. Жинақтай айтқанда, Т.Нұрмағамбетов «Мешкей» романында біз өмір сүріп жатқан қоғам шындығын реалистікпен бейнелеп, қазіргі замандастар тұлғасының көбімізге сырттай ғана таныс қырларын суреткерлікпен танытқан.

Орыс ғалымы Ю.Боров: «Комедия – дамушы өркениеттің жемісі. Күлкі өз болмысында демократиялық болып келеді. Ол иерархияға (бағыныштылыққа) беделділер мен шенділердің алдында тізе бүгуге қарсы. Ол барлық теңсіздік атаулы мен зорлық-зомбылыққа, жеке дара билеушілікке кереғар күш ретінде өмір сүреді», – дейді [4, 84]. Сол айтқандай, жазушы өз шығармасы арқылы біз өмір сүрген 90-жылдардағы зорлық пен зомбылықты, адамдар арасындағы теңсіздікті, ақша үшін белділер мен шенділерге құл болған қуыс кеуделікті, намыссыздықты сынайды. Мұның бәрі – жазушының аталған романында қол жеткізген табыстары.

Жазушы Тынымбай Нұрмағанбетовтің 2008 жылы жарық көрген «Ауғандық құстар» кітабына соңғы жиырма бес жылда

жазылған «Ауғандық құстар», «Анасын сағынған бала», «Күнді жек көру», «Құпия кездесулер», «Мылжындар», «Күрес партиясы», «Ұлттың дерті», «Әулеттің иесі» т.б. әңгімелері кірген. Осы кітаптағы және «Қазақ әдебиеті», «Жас Алаш» газеттерінде жарық көрген шығармаларының ішінде еркіндігі толық мойындалған ерікті елдің ширек ғасырдағы саяси, әлеуметтік, қоғамдық проблемалары баса көрінген біршама әңгімелер талдауға ілікті. Жазушының тұтас шығармашылығынан екі бағытты айқын аңғаруға болады: алғашқылары (1970-1990 жж.) – юморға құрылған таза қазақы мінез бен болмысты сақтаған қарапайым жандар өмірі, олардың ауылдағы тіршілігі мен жағдайы әңгімелерінің басты тақырыбы болса, кейінгілерінде (1990-2016 жж.) өзі бірде жек көріп, бірде ұнатқан қазағының ауылдан қалаға ауысып, өзгерген, еліктегіш психологиясы көрінген. Әсіресе, бұрынғы КСРО тарап, урбанизация дәуіріне аяқ басқанда қазақтың болмысы қалай өзгерді, бұрынғы қазақ пен қазіргі қазақтың арасында қандай оғаш қылықтар пайда болды, кедей таптың өкілдері 1990 жылдары қалай байып шыға келді – осы мәселенің барлығы қазіргі әңгімелерінде көрініс тапқан. Қазіргі күні шығармаларының (бұрынғы, кейінгі – аралас) жинақтарда бірнеше рет басылып жариялануы немесе әдеби ортада көп ауызға ілігуі – Т.Нұрмағанбетовтің өз замандастарымен салыстырғанда оқырмандарының әлдеқайда көптігімен ерекшеленетінін байқатса керек.

«Ауғандық құстар» әңгімесінде мазмұны терең оқиғалар кездеспегенімен, оқырманды еліктіріп алар қызықты ситуациялар мол. Елдің территориясын жайлаған ауғандық құстар кейбір саяси шындықтарды көрсетуде символдық мән үшін алынған. Мұндай тәсіл М.Мағауин шығармаларында да кездеседі. «Құмырсқа-қырғындағы» қара құмырсқалар да қазақ жеріне көз алартқан қарақытайлардың дәл бейнесін көрсетсе, мұндағы ауғандық құстар Арыстан байдың шешесін теуіп өлтіріп, Жолбарыс деген бизнесменнің тұрмыс құрғалы жатқан қызының той көйлегін нәжісімен бүлдіріп, иә болмаса, Қасқырбай байдың баласының бетін тырнап кетіп, қазаққа деген жаулық ниетін айқын аңдатады. Тіпті, балконға тығылып отырып, ақша санап отырған Қасқырбай бай мен әйелінің қолынан 200 еураны тістеп алып кетті деп

мысқылдауының өзі – қоғамдағы саяси-әлеуметтік шындықты танытудың тәсілі.

Әңгіменің бастауындағы мынадай авторлық ремарка назар аудартады: «Осы жұрт: «Біз отырған мекенде қандай құстар өмір сүреді?» – деп бір сәтке ойлана ма екен өзі? Әй, ойланбайды-ау? Әй, өңшең ойсыздар-ау, өңшең тұлабойын ұйқы басқан жайбасарлар-ау, сендер неге құстар туралы ойламайсыңдар?» [5, 3]. Бұл авторлық ишара, интервью мен пікір алмасуларға жиі келісе бермейтін Т.Нұрмағанбетов ұлт тағдырына жауапты ресми өкілдерге үндеу жариялағандай. «Ауғандық құстар» – ХХІ ғасырдағы Қазақстан қоғамына қойылған жазушының диагнозы. Қазақстан елі Тәуелсіздік алған тұстағы бизнесмен-кейіпкерлердің әдеби образын жазушы былайша суреттейді: «Қасекең ендігі жерде Алатау ауданындағы өздерінше мықтымыз деп жүрген емхананың дәрігерлерін менсінбей қойыпты. Сөйтіп, республикаға аты белгілі дәрігерлерді ғана шақыртыпты (Қасқырбайдың баласын ауғандық құстар теуіп кеткенде)» [5, 7]. «Оның үстіне самолетпен кісі жіберіп, басына салар фатаны Дубайдан, үстіне киер көйлекті осыдан бір жеті бұрын Парижден алдырған еді (Жолбарыс байдың қызы күйеуге шығарда)» [5, 7]. Бұл тұста оқырманға байларға тән біржақты ұғым қалыптастыруға болмайды.

Т.Нұрмағанбетовтің көп кейіпкерлері – кедейлік шымбайына батып, жұпыны тұрмыстың қамытына оранғандар. «Күнді жек көру» әңгімесіндегі қарызға белшесінен батқан Бектай да ХХІ ғасырдағы жұмыс іздеп, табанынан тозған көп қазақтың бірі. Әңгіменің шарықтау шегіне жетер тұста қарызын сұрағандардан, әсіресе, өз әйелінің зәрлі сөздерінен қашып құтылудың бір жолы өлу ғана деген шешімге келеді Бектай. Өлудің бірнеше жолын қарастырып жүріп, ақыры, мерзімі өтіп кеткен консервіге уланып өлген адам туралы естіп, мұның да осы әдіспен өмірімен қоштасқысы келеді. Бірақ консервiден де тірі қалады. Осындай өз жанымен өзі арпалысқа түскен сәтте жазушы бір қызықты ситуацияны сәтті қиыстырады. Ол – күн жүйесіндегі өзгеріс еді. Бұл құбылысты көршісі Бектайға Жер өз осінен ауып кетіп, ақырзаман жетті деп түсіндіреді. «Ақырзаманға» дейінгі және кейінгі адамдар психологиясындағы өзгермелілікті көрсетуге тырысқан. «Ақырзаманды» естіп, ақшамен емес, өміріне алаңдай

бастаған адамдар Бектайдың қарызын кешіре бастайды, егер күн көзі қайта көрінбегенде, бәлкім, барлық қарызынан құтылар ма еді... Бұған Бектай жек көріп кеткен «ақырзаманның» артынан жарқырап шыққан Күн кінәлі еді.

Мазмұны тұтасымен саясат мәселелерін қамтитын әңгімелері – «Ұлттың дерті», «Какаду», «Маскүнемнің малқорасы», «Күрес партиясы» т.б.

«Ұлттың дертінде» министрліктің орынбасарлығынан түсіп қалып, аяқ астынан зейнеткерлікке шыққан Керімкұл Алтайұлының образы арқылы биліктен қол үзген адамдардың алғашқы сәттегі көңіл күй көрінісін шындықтан алыстамай нанымды бейнелеген деуге болады. Қызметімен ойда жоқта қоштасқан шенеунік, спортшылар түрлі дертке шалдығып немесе о дүниеге аттанып кетіп жатады. Кейіпкердің ауруы басқаша. Сөйлеуден қалады. Алғашқыда айлап сөйлемей қалу «ауруына» ұшыраса, үш-төрт айдан кейін керісінше, мыжыма әңгімешілге айналады. Бұл «ауру» баласы Марленге, тіпті, немересіне де жұғады. Бір әулеттің-ұлттың дертін дөп басып айтатын еуропалық емші-көріпкелдің бейнесінің славян ұлтынан емес, «түрік тұқымдас мұсылман елдерінің біріне» ұксауы сәтті сомдалған. Емші-көріпкелдің мына болжамдарын сөзбе-сөз келтірген жөн болар: «Ұлтыңыздың жағдайы аянышты халде екен». «... Дәл қазір сіздердей қиын халге түсіп отырған ұлт дүниеде жоқ шығар». «... Өзге бір ұлттар азып-тозса, жоқтықтан... қатарға ілесе алмағандықтан... Сіздің ұлтыңыз» [5, 257]. Бұл – жазушы Т.Нұрмағанбетовтің қазіргі Қазақстанның саясатына жеке көзқарасы мен пікірлері. «Сіз ұлтым тәуелсіздік алды дейсіз... Дұрыстап ала алмаған тәуелсіздік тәуелді болудан да жаман. Сол тәуелсіздікті дұрыстап ала алмаған, өз көшін өздері алып жүре алмаған елдегі берекесіздіктер адамдарды әлгідей әртүрлі кеселдерге душар ете алады» [5, 258-259]. Ұлтқа тәуелсіздіктің мазмұнын өз деңгейінде сезіндіре, түсіндіре алмай отырғандар да мақтаншақтық, жалқаулық, даңғойлық, жылауық, қорқаулық дертіне ұшырағандар. Егер елді басқарушыларда ұлтты алға бастар ортақ мұрат, ұлттық ізгілік сияқты ой-мақсат мүлде жоқ болса, тәуелсіздікті өз тұғырында ұстап тұру да өте сенімсіз екенін ескертеді. Жазушының ойынша халықты бұл қиындықтан алып шығатын тек ер азаматтар ғана, «егер әйел адамдар да әлгіндегідей

кеселдермен ауыратын болса, онда ол ұлттың біржола біткені... тозғаны. ... Өйткені қай ұлттың да сақтаушысы – әйел» [5, 260].

Әңгімені талдаудағы ойды қорыта айтар болсақ, көріпкелдің болжамынша әр отбасы мүшелерінің жағдайына қарап-ақ сол ұлттың хал-ахуалын біле беруге болады. Ел басқарудағы жүйе берекесіздіктен құтылып, бір ретке түссе ғана ұлтты нұрлы болашақ қарсы алуы әбден мүмкін. Ұлттың болашағы емші-көріпкелге «болжатып», қоғам дертінің диагнозын өзінше анықтауы – қазіргі прозаның жаңалығы ретінде бағамдауға болады.

Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстан Жазушылар одағы мен Еуразиялық топ мекемелері бірлесіп, көркем әдебиетіміздің тың туындылармен толығуы және жаңа шығармалардың дүниеге келуіне ұйытқы болуы үшін 2015 жылы «Алаш тарихының ақиқаты» атты арнайы шығармашылық бәйге жариялаған-ды. Проза жанры бойынша бас жүлде Тынымбай Нұрмағамбетовтің «Какаду» әңгімесіне берілді. Әңгіме комедияға құрылғандай болғанымен, шын мәнінде, қазақ трагедиясы көрінген. Какаду арқылы Тәуелсіз Қазақстан қоғамының билікпен арақатынасын, қоғамдық проблемаларды, қазақ болмысындағы кейбір кезендік құбылмалы өзгерістерді сипаттайды.

XXI ғасырдағы замана шындығын танытуда оны мадақтаудан гөрі, қоғамның көлеңкелі тұстарын сынау, жерсіз қалған шаруа мен жұмыссыз қалған адамдардың ауыр тіршілігін суреттеу, күнкөрістің құлы болып кеткен азғындаған адамдардың өмірін сөз өнеріне арқау ету – Т.Нұрмағамбетов шығармаларының негізгі сюжеттік желісі.

Әдебиеттер:

1. XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті. (2001-2011ж.ж.) – Алматы: Арда, 2011.
2. Нұрмағамбетов Т.Таңдамалы. Т.1., –Алматы: Өлке, 2006.
3. Ісімақова А. Асыл сөздің теориясы. –Алматы: Таңбалы, 2009.
4. Боров Ю. Эстетика. – 3-е. издан. – М.: Политиздат, 1981.
5. Нұрмағанбетов Т. Ауғандық құстар: Әңгімелер. – Алматы: Жазушы, 2008. – 288 бет.

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	3
---------------	---

I БӨЛІМ

Қазіргі қазақ лирикасы	9
Поэмадағы дәстүр ұласуы	77
Прозадағы көркемдік ізденістер.....	117
Бүгінгі драматургия	169

II БӨЛІМ

ӘДЕБИ ПОРТРЕТТЕР

Шәрбану Құмарова	199
Шәрбану Бейсенова	216
Бексұлтан Нұржеке	232
Рафаэль Ниязбеков	249
Тынымбай Нұрмағамбетов	267
Нағашыбек Қапалбекұлы.....	280
Серік Асылбеков.....	294
Дидахмет Әшімханұлы.....	313
Қуаныш Жиенбай.....	330
Қуандық Түменбай.....	347
Рахымжан Отарбаев	362
Қасымхан Бегманов.....	380
Бақытбек Бәмішұлы.....	390
Нұрғали Ораз.....	402
Бауыржан Жақып.....	413
Светқали Нұржан.....	428
Темірғали Көпбаев.....	438
Жанат Әскербекқызы.....	454
Мұрат Шаймаран	467
Думан Рамазан.....	480
Маралтай Райымбекұлы.....	494

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

Беттеу, дизайн Рык Л.А.

Басуға қол қойылды
Офсетті қағаз 80 гр.,
Формат 60x84^{1/16}. Шартты баспа табак
Таралымы 60 дана

PRINT
ИЗДАТЕЛЬСТВО
И ПОЛИГРАФИЯ **EXPRESS**

Алматы қаласы
А.Байтұрсынов көшесі 85,
Жамбыл көшесінен жоғары
тел.: 292-10-95, 292-14-28
e-mail: print_express@bk.ru